

Benon Gaziński

Wizja Jawaharlala Nehru rozwoju gospodarczego niepodległych Indii = Jawaharlal Nehru Concept of Indian Economic Development

Humanistyka i Przyrodoznawstwo 11, 151-161

2005

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Benon Gaziński

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski
w Olsztynie

University of Warmia and Mazury
in Olsztyn

WIZJA JAWAHARLALA NEHRU ROZWOJU GOSPODARCZEGO NIEPODLEGŁYCH INDII

Jawaharlal Nehru Concept of Indian Economic Development

Słowa kluczowe: Nehru, Indie, rozwój
gospodarczy.

Key words: Nehru, India, economic deve-
lopment.

Streszczenie

W pierwszej części artykułu zwrócono uwagę na zastój w rozwoju gospodarczym Indii ostatnich stuleci, którego skutkiem było uleganie najeźdźcom oraz kolonialne uzależnienie. Proponujących środki zaradcze reformatorów zakwalifikowano do dwóch kategorii – modernistów bądź krytycznych tradycjonalistów. Obydwa te nurty wywarły wpływ na polityczne zapatrywania Jawaharlala Nehru, bliskiego współpracownika – a zarazem opo-
nenta – Mahatmy Gandhiego.

W części drugiej przedstawiono koncepcję rozwoju gospodarczego niepodległych Indii tego charyzmatycznego polityka Partii Kongresowej i zarazem pierwszego premiera. Wykazano, że znaczący wpływ na wizję rozwoju J. Nehru wywarły doświadczenia radzieckie i innych krajów socjalistycznych. Dominującą rolę przypisywano zatem pięcioletnim planom gospodarczym. Wiodące gałęzie gospodarki narodowej zarezerwowano dla sektora państwowego, a w rolnictwie podjęto próbę kolektywizacji. Z nieufnością odnoszo-

Abstract

In the first part of the article attention was paid on the stagnation of the Indian economy as experienced during last centuries and leading to the submission to invaders and colonial dependence. Reformers, suggesting curative agents, were classified into two categories – modernists and critical traditionalists. Both streams affected the political ideas of Jawaharlal Nehru – the close co worker and opponent of Mahatma Gandhi.

In the second part of the publication the concept of economic development of this charismatic politician of the Congress Party and the first Prime Minister is outlined. The significant impact of experiences of Soviet and other socialists countries economic pathway upon creation of J. Nehru vision of development is indicated. Following their example, 5-year planning system played a crucial role in the formulation of economic policy. The leading branches of the national economy were reserved for the public sector and an attempts to collectivize agriculture took place. The

no się do sektora prywatnego. Realizacja koncepcji Nehru przyczyniła się do nadmiernej centralizacji kraju oraz spowolnienia tempa rozwoju gospodarki. Zapoczątkowany przez niego system gospodarczy przetrwał – mimo tych czy innych prób reform – do roku 1991, kiedy to rząd N. Rao przystąpił do radykalnych reform ustrojowych.

attitudes towards private business were hostile. Enforcement of Nehru concepts resulted in over centralization of the country and slowing-down the speed of economic growth. The system designed by Nehru survived – in spite of some efforts to reform – until 1991 when the cabinet of Mr. N. Rao introduced a radical reform package.

Wstęp

Głównym architektem ładu gospodarczego niepodległych Indii był jeden z charyzmatycznych przywódców tego kraju, Jawaharlal Nehru. Jego wizja przyszłości była w znacznej mierze przeciwstawna idealistycznej koncepcji Gandhiego. Nehru opowiadał się za zcentralizowanym modelem rozwoju gospodarki, w którym znacząca rola przypadała planowaniu gospodarczemu oraz sektorowi upaństwowionemu. Proponowane rozwiązania systemowe w znacznej mierze wzorowane były na doświadczeniach pierwszych dziesięcioleci gospodarki radzieckiej. Poglądy tego pierwszego premiera w dziejach niepodległych Indii ukształtowały drogi rozwoju kraju na całe dziesięciolecie – radykalnie odstąpiono od nich dopiero w dobie reform rynkowych lat dziewięćdziesiątych.

J. Nehru podzielał przeświadczenia wielu sobie współczesnych, że społeczeństwo indyjskie zakrzepło w strukturach niewydolnych i nieprzystających do dzisiejszych czasów i w związku z tym wymaga zasadniczych przeobrażeń. Zapatrywał się dość pesymistycznie na to, czy znajdzie ono dostatecznie dużo wewnętrznego potencjału, aby się przeobrazić i odrodzić. Dlatego też doszedł do przekonania, że jego kraj stanął wobec konieczności zastąpienia dotychczasowych form społecznych i gospodarczych przez rozwiązania zaczerpnięte z gospodarczo rozwiniętych państw zachodnich, wprowadzane konsekwentnie przez państwo, u którego steru znajdować się będą ukształtowane w sposób zachodni elity przywódcze.

Pod koniec swojego życia Nehru uzmysłowił sobie niedostatki własnych propozycji – pozostawił zapis swych krytycznych przemyśleń, jak przeprojektować własny model rozwoju. Do idei tych nawiązywał jego bezpośredni następca na urządzie premiera, Lal Bahadur Shastri¹.

¹ B. PAREKH, *Nehru and the regeneration of India*, [w:] *The legacy of Nehru. A centennial assessment*, ed. S. DESSAI, A. MOHAN, Promilla, New Delhi 1992, s. 124.

1. Kryzys indyjski i metody jego przezwyciężenia

Już na początku wieku XIX indyjscy przywódcy dawali wyraz zaniepokojeniu, że ich kraj popada w zastój i ulega zwyrodnieniu. Podkreślali, że Indie wymagają *punarjanma* (odrodzenia), *punaruddhar* (odnowienia) i *na-unirman* (radykałnej odbudowy). Różnili się natomiast istotnie co do przyczyn i zakresu tej sytuacji, jak również proponowanych środków zaradczych. W dość szerokim ujęciu reformatorów zakwalifikować można do dwóch kategorii: modernistów i krytycznych tradycjonalistów².

Moderniści przyjmowali, że kryzys w Indiach trwa już od ponad tysiąca lat. Ich zdaniem, po sukcesach wcześniejszych epok, już ok. VII wieku cywilizacja indyjska zaczęła gubić poczucie sensu, istnienia swej niepowtarzalnej drogi, a społeczeństwo – tracić żywotność i stawać się coraz bardziej biernie oraz niechętnie wszelkim zmianom. Życie intelektualne zaczynało obumierać. Struktury społeczne zostały przytłoczone przez represyjny system hierarchii kastowych, tłumiący indywidualizm i inicjatywę oraz wymuszający bezkrytyczne naśladownictwo zakrzepłych wzorców zachowań. W ten sposób zaczęła ulegać erozji religia, sprowadzona do zbioru bezrefleksyjnych rytuałów oraz wstecznych dogmatów. Miejsce jednostki w społeczeństwie coraz bardziej określały nie osobiste dokonania czy przymioty charakteru, lecz status społeczny z racji urodzenia. Poczucie sprawiedliwości, osobistego autorytetu ustępowało ocenom wynikającym z dziedziczonych społecznych przywilejów i zobowiązań. I tak społeczeństwo indyjskie zostało rozczłonkowane, niezdolne do wytworzenia autonomicznego, a zarazem spójnego ustroju politycznego, mogącego przeciwstawić się obcej inwazji czy sprostać wewnętrznym kryzysom.

Stąd też moderniści proponowali zastąpienie tradycyjnych, spetryfikowanych struktur społecznych poprzez otwarte, dynamiczne rozwiązania zaczerpnięte z doświadczeń europejskich i odznaczające się właściwą przedsiębiorczością i innowacyjnością. Przyjmowali, że takie zmiany w tradycyjnie konserwatywnym społeczeństwie nie będą samoistne – ich zaprojektowanie i przeprowadzenie winno należeć do państwa. Musi być ono zatem dostatecznie silne, autonomiczne wobec społeczeństwa – na jego czele winny stać elity odporne na naciski ze strony tradycyjnych społeczności, dobrze rozumiejące historię, kulturę i organizację życia społecznego Europy. Źródłem takich właśnie elit o dobrej znajomości miejscowych realiów był brytyjski system kolonialny. Mimo że służył on interesom imperialnym, po uzyskaniu przez Indie suwerenności zostałby zdemokratyzowany i stałby się znaczącym narzędziem przebudowy społeczeństwa.

Krytyczni tradycjonałiści zgadzali się z modernistami, że cywilizacja indyjska znalazła się w regresie. Wskazywali jednak nie tylko na jej słabości,

² B. PAREKH, *Colonialism, tradition and reform*, Sage, Delhi 1989.

lecz również na atuty, dzięki którym przez stulecia okazywała się ona zdolna zachować swoją tożsamość oraz jednoczyć społeczeństwo. Uważali, że diagnoza dokonywana przez pryzmat apatii i bierności daje obraz mocno uproszczony – społeczeństwo ma bowiem ukryty znaczny potencjał rozwoju. Tym, co pozostaje do zrobienia, jest uruchomienie tego potencjału poprzez przystosowanie starych instytucji do nowych zadań. Pomocne w tym jest zapoznanie się z doświadczeniami europejskimi po to, aby wypracować własne sposoby odbudowy i społecznego rozwoju, odpowiadające indyjskim tradycjom, obyczajom oraz innym specyficznym uwarunkowaniom tego kraju. Inaczej zatem niż moderniści postrzegali oni rolę państwa, które w procesie rozwoju społecznego nie powinno stanowić narzędzia przekształcającego społeczeństwo niejako z zewnątrz, lecz miało ograniczyć się do roli katalizatora, zapewniając odpowiednie warunki instytucjonalne dla mobilizacji potencjału wewnętrznego społeczeństwa.

Tak moderniści, jak i krytyczni tradycjoniści podkreślali więc dużą rolę państwa w procesie rozwoju społecznego i gospodarczego. Rozumieli ją jednak inaczej. Relacje pomiędzy państwem a społeczeństwem u modernistów przypominały pas transmisyjny. Krytyczni tradycjoniści opowiadali się za relacjami partnerskimi.

W zapatrywaniach politycznych Nehru odnaleźć można wpływy obydwu wymienionych nurtów. Przemyslenia swe – niewolne czasami od sprzeczności – przedstawił w książce *The discovery of India*³. Był przeświadczony, że indyjskie społeczeństwo znalazło się w stanie cywilizacyjnej zapaści. Należy zatem rozpoznać przyczyny kryzysu społeczeństwa, aby je odnowić na nowych zasadach. Poza słabościami cywilizacji indyjskiej – skoro okazała się ona zdolna przetrwać całe tysiąclecie – rozpoznawać trzeba również źródła wewnętrznej siły, które należy właściwie wykorzystać w przezwyciężaniu doraźnie doświadczanego rozkładu.

Nehru przyjmował, że można zdefiniować i wyodrębnić zarówno to, co jest dobre, jak i zwyrodniałe. Część tradycyjnych wartości, zwyczajowych praktyk czy instytucji należy chronić, a inne – odrzucać. Nehru nie uwzględniał zatem, że to, co w jednym kontekście jest źródłem siły, w innym może być przyczyną słabości oraz tego, że klasyfikacja taka jest czymś względnym, a kryteria jej dokonywania – bardzo niejasne. Ponadto zdawał się być nieświadomy tego, że w złożonym systemie kulturowym możliwości arbitralnego wyboru tego, co ktoś uważa za dobre i odrzucania tego, co przyjmuje za złe, są bardzo ograniczone.

Od takich to przemyśleń dochodził Nehru do przekonania, że każda cywilizacja ma okresy wzlotów i upadków, a obserwowany kryzys Indii ma charakter przejściowy. Indie są zatem zdolne do określenia własnych ścieżek rozwoju, opartego na tradycyjnych strukturach społecznych. Nie sprecyzował jednak bliżej przyczyn i istoty owej słabości wewnętrznej. Przyjmował,

³ J. NEHRU, *The discovery of India*, New Delhi 1985.

że ujawniła się ona i nasilała od ok. VIII wieku i przebiegała na tyle wolno, że Indie uniknęły dramatycznego załamania będącego udziałem starożytnej Grecji czy Rzymu.

Zdaniem Nehru w cywilizacji indyjskiej zaznaczyła się asymetria pomiędzy myślą religijną a strukturami społecznymi. Religie Indii odznaczały się indywidualistycznym charakterem i egalitaryzmem. Zbawienie, traktowane jako sprawa wewnętrzna, dostępne było dla każdego poprzez samoocyszczanie. Każda jednostka miała zatem swoją tożsamość. W przeciwieństwie do tego, struktura społeczna Indii była zorientowana na grupę. Każda jednostka była społecznie umiejscowiona (*varna*) i zobowiązana do przestrzegania przyjętych powszechnie zwyczajów i norm zachowań. Nehru utrzymywał, że w początkowym okresie rozwoju cywilizacji indyjskiej system *varna* pozostawał dostatecznie dużo miejsca na mobilność społeczną i ekonomiczną, umożliwiając równoważenie potrzeb jednostki i społeczeństwa oraz sprzyjał zarówno rozwojowi jednostki, jak i ładowi i spójności całego społeczeństwa. Ten stan zdrowego napięcia pomiędzy dążeniami jednostki i społeczeństwa został naruszony ok. VIII wieku – struktury społeczne zaczęły stawać się wtedy statyczne i sztywne, a religia skupiać się na skostniałych dogmatach i tracić swą transcendentalność. Stopniowo zmniejszała się zatem przestrzeń dla ekspresji indywidualizmu. Indyjska cywilizacja zaczęła przejawiać tendencje kolektywistyczne, stając się coraz bardziej niechętna zmianom, tłumiąc mechanizmy umożliwiające rozwój. Społeczeństwo, zakrzepłe w zwróconych wstecz strukturach, stało się zakładnikiem dawnych tradycji. Z trudem dostosowywało się do zmian politycznych wokół swych granic, stanowiąc dość łatwy łup dla najeźdźców. Najpierw byli to Mongołowie, a w następnych wiekach – Brytyjczycy. Rządy brytyjskie były przejawem ekspansji czerpiącej swe siły z innej wizji cywilizacji, charakteryzującej się dużą dynamiką rozwoju, zorientowaną na rozwój materialny, któremu służyła m.in. eksploatacja zasobów kolonizowanego kraju. Tym niemniej wniosły one bardzo wiele do tradycji politycznej Indii, stając się wzorcem organizacji nowoczesnych struktur administracji publicznej, w tym sądownictwa i szkolnictwa.

Do rozwiązań instytucjonalnych czerpanych z Zachodu odwoływał się Jawaharlal Nehru. Indie nie powinny ograniczać się – jego zdaniem – do biernego naśladownictwa, ale przyjmowane rozwiązania dostosowywać do swych uwarunkowań. Miałyby wtedy szansę stania się wzorem dla innych krajów wybijających się z kolonializmu na niezależność.

2. Koncepcja gospodarki planowej w ujęciu J. Nehru

Indie ulegały obcym, ponieważ zastygłe w hermetycznych formach nie postrzegały tego, jak się zmienia świat wokół nich. Stąd też – konkludował Nehru – nadchodzi czas, aby Indie zmniejszyły dystans wobec rozwiniętych

społeczeństw zachodnich, ucząc się od nich tego, co najlepsze, aby się odnowić i skierować na drogę racjonalnego rozwoju. W swej krytycznej ocenie przeszłości uznawał, że poprzez ostatnie stulecia Indie rozpraszały swój potencjał odnowy i dlatego niezbędny jest udział obcokrajowców w przywróceniu vitalności społeczeństwa⁴.

Przekładając te ogólne dociekania na język bardziej konkretnego programu politycznego, Nehru zamierzał budować Indie „z góry na dół”, przyznając decydujące miejsce w tym procesie strukturalnym państwa, a w szczególności rządowi centralnemu. Łączyło się z tym przypisywanie wiodącej roli w gospodarce planowaniu centralnemu oraz sektorowi publicznemu. Kluczowe znaczenie w zamierzonej transformacji miał mieć przemysł ciężki i duże projekty irygacyjne. Stąd też kraj potrzebował elit zdolnych – wobec bierności mas – skierować kraj na drogi rozwoju. Szczególną zatem rolę odegrać miała dyfuzja wprowadzonych odgórnie rozwiązań i idei.

Do pierwszych doświadczeń politycznych, kształtujących poglądy Nehru, należało uczestnictwo w chłopskim ruchu *Kisan* na terenie obecnego stanu Uttar Pradesh, gdzie zetknął się on z ideami socjalistycznymi. Przekonania te pogłębił jego pierwszy krótki pobyt w Związku Radzieckim w 1927 roku. Był on pod wielkim wpływem tej wizyty, uznając, że „rewolucja radziecka oznacza wielki krok w dziejach społeczeństwa”⁵. Odtąd w swoich wystąpieniach i pismach często nawiązywał do rozwiązań radzieckich jako wzorcowych dla Indii. Podzielał kluczowe założenia modelu radzieckiego, upatrując w rozwoju przemysłu, zwłaszcza ciężkiego, inwestycjach w sektorze publicznym oraz w planowaniu centralnym sposób wyrwania kraju z zacofania, przyspieszenia jego rozwoju gospodarczego i społecznego. Towarzyszyła temu nieufność wobec sektora prywatnego oraz mechanizmów wolnego rynku. W rozwoju sektora publicznego, stanowiącego część gospodarki planowanej, widział Nehru ochronę przed niepowodzeniami mechanizmów rynkowych oraz sposób osiągnięcia zakładanych celów społecznych.

Pierwszym dokumentem programowym, przyjętym przez indyjski Kongres w Karaczi w roku 1931, który odzwierciedla poglądy Nehru, był „Program gospodarczy oraz podstawowych praw”. Stanowił on mieszaninę rozwiązań demokratycznych, jak też planowania socjalistycznego. Nehru usiłował bowiem połączyć radzieckie wzorce gospodarcze z zaletami brytyjskiego systemu demokratycznego⁶. Przemyślenia te znalazły również swój wyraz w zainicjowaniu przez Nehru Komisji Planowania jako instytucji o szerokich uprawnieniach, władnej wytyczać plany rozwoju kraju. Powstała ona w 1938 roku, a Nehru został jej pierwszym przewodniczącym.

⁴ B. R. NAYAR, *India's mixed economy*, Sangam, London 1989.

⁵ J. NEHRU, *Soviet Russia. Some random sketches and reflections*, Chetana, Bombay 1929.

⁶ K. S. R. MURTHY, *Jawaharlal Nehru's impact on India's economic development, planning and performance. An evaluation*, [w:] *The legacy of Nehru...*, s. 160–168.

Tak więc w okresie kilkunastu lat poprzedzających uzyskanie przez Indie niepodległości kształtowały się poglądy i ścierały idee, które następnie uformowały obroną przez ten kraj politykę gospodarczą i społeczną. Program rolny niepodległych Indii zarysowano na sesji Kongresu Narodowego w Faizpur w grudniu 1936 roku. Jego zasadnicze punkty były następujące⁷:

- 1) zmniejszenie wysokości opłat dzierżawczych i podatków;
- 2) zwolnienie od należności dzierżawczych i podatków małych gospodarstw nieprodukcujących na rynek;
- 3) umorzenie zaległych opłat dzierżawczych;
- 4) powiązanie systemu dzierżaw z programem dziedziczenia;
- 5) zmniejszenie opłat za korzystanie z kanałów i nawodnień;
- 6) zniesienie zależności feudalnych, szczególnie pracy przymusowej, określenie minimalnych warunków pracy i płacy robotników rolnych.

W dokumentach programowych Komisji Planowania przyszłość rolnictwa widziano w formach spółdzielczych. Ziemia, pozostając własnością prywatną, miała być uprawiana kolektywnie. Podział wytworzonych produktów uwzględniałby wkład ziemi, pracy i narzędzi każdego ze spółdzielców. Spółdzielczość miała objąć również sferę kredytów, handlu, zakupów środków produkcji i in.⁸ W konstytucji niepodległych Indii zapisano dwa artykuły odnoszące się do wsi i rolnictwa. Przyjęto (art. 40), że państwo ma obowiązek zorganizowania samorządów wiejskich (*panchayat*), wyposażenia ich w niezbędne środki oraz winno nadać taki zakres uprawnień, by mogły one należycie funkcjonować. W art. 48 stwierdzono, że na państwie ciąży zadanie organizacji rolnictwa uwzględniającej postęp naukowy oraz zapewniającej poprawę jakości genetycznej gatunków. W artykule tym znalazł się również zapis o szczególnej ochronie bydła⁹.

W 1949 roku powołany przez Kongres Narodowy i pracujący pod kierunkiem J.C. Kumarappa Komitet Reform Rolnych przedłożył raport, który wywarł znaczący wpływ na kierunek indyjskich reform. Zalecano w nim wyeliminowanie pośredniego użytkownika ziemi, która winna należeć do rolnika. Przeciwwstawiano się również oddawaniu ziemi w dzierżawę, poza przypadkami szczególnymi – wdów, osób niepełnoletnich i niepełnosprawnych¹⁰. Indie wkraczały zatem w okres niepodległości ufnie w moc administracyjnych regulacji gospodarki. Szybki rozwój miały zapewnić wielkie ogólnonarodowe programy, opracowane i koordynowane przez państwo. W przyjmowanych rozwiązaniach systemowych rolnictwo miało się rozwijać w ramach wyznaczanych przez plany gospodarcze oraz przez sektor publiczny i być kontrolowane przez państwo.

⁷ T. HAQUE, A. S. SIROHI, *Agrarian reforms and institutional change in India*, Concept, New Delhi 1986.

⁸ P. T. GEORGE, V. B. R. RAO, *Land reforms, production and productivity. A study in Andhra Pradesh*, NIRD, Hyderabad 1979.

⁹ *The Constitution of India*, New Delhi 1996.

¹⁰ *Progress of land reforms*, Planning Commission, GOI, New Delhi 1963.

W różnych dokumentach pierwszych lat niepodległości znajdujemy odniesienia do socjalizmu. W styczniu 1955 roku Kongres Narodowy przyjął rezolucję stwierdzającą: „Jako główny cel planowania winno być postanowione przed narodem demokratyczne i socjalistyczne społeczeństwo. Wszystkie aspekty socjalizmu, zarówno indywidualne, jak i zbiorowe, winny być przedstawione narodowi w sposób jasny”¹¹.

Sformułowania te są bardzo ogólne – ich uszczegółowienia dokonano na sesjach w Nagpur (1959) i w Bhubaneshwar (1964). W uchwałach nagpurskich opowiedziano się za kontrolą importu, wzrostem publicznych inwestycji oraz ograniczeniem zysków sektora prywatnego. Za perspektywiczną formą ustroju rolnego uznano formę spółdzielczą. „Zbudowanie w Indiach państwa socjalistycznego w oparciu o demokrację parlamentarną” przyjęto za dalekosiężny cel na sesji Kongresu w Bhubaneshwar. Opowiedziano się ponadto za dalszym zwiększaniem sektora publicznego i kontroli państwa nad gospodarką, szczególnie w obrocie żywnością, w kluczowych gałęziach przemysłu i w bankowości¹².

W rezolucji rządu indyjskiego o polityce przemysłowej z 1949 roku przemysł podzielono na cztery kategorie¹³:

- a) gałęzie zarezerwowane wyłącznie dla państwa, jak kolej czy przemysł zbrojeniowy;
- b) gałęzie o własności mieszanej, w którym jednak przewidywano możliwość nacjonalizacji (za rekompensatą). W gałęziach tych nowe inwestycje dopuszczano wyłącznie w sektorze publicznym. W tej grupie znalazły się m.in. górnictwo i hutnictwo, stocznie, przemysł lotniczy i chemiczny;
- c) gałęzie o dominacji własności prywatnej, w których jednakże rząd zastrzegł sobie prawa kontroli. Zaliczano do nich: przemysł samochodowy, maszynowy, chemiczny, solny, gumowy, tekstylny, cementownie, papiernictwo i cukrownictwo;
- d) gałęzie pozostawione wolnej inicjatywie.

Indie opowiadały się zatem dość wyraźnie za socjalistyczną drogą rozwoju, która – w dłuższej perspektywie czasowej – miała oznaczać¹⁴:

- 1) stopniowe uspołecznienie coraz większej liczby przedsiębiorstw prywatnych;
- 2) przejście przez sektor publiczny handlu zagranicznego;
- 3) nadzór państwa nad instytucjami finansowymi;
- 4) ograniczenie prywatnej przedsiębiorczości do rolnictwa, drobnej wytwórczości i usług.

Deklaracje takie wskazywały jednoznacznie na dyskryminację przez administrację rządową prywatnego sektora oraz budziły zrozumiały niepokój przedsiębiorców. Skłoniło to ministra planowania Nandę do opublikowania

¹¹ „Indian Affairs Record”, 1959, nr 1, s. 11–13.

¹² „AICC Economic Review”, 12 January 1964.

¹³ *India. A Reference Annual*, New Delhi 1961.

¹⁴ B. BEHARI, *Mismanagement of Indian economy*, R.B. Publ. New Delhi 1991.

wyjaśnienia, że rezolucje Kongresu nie oznaczają zamiaru szybkiej i powszechnej nacjonalizacji.

Do wypracowania założeń tego modelu gospodarczego, a następnie jego wdrożenia przyczynił się w znaczącym stopniu J. Nehru. Objął on funkcję pierwszego premiera w dziejach niepodległych Indii, który to urząd pełnił nieprzerwanie przez 17 lat, a ponadto w tym okresie przewodniczył również Komisji Planowania, która wypracowała i wdrożyła trzy pierwsze pięcioletnie plany gospodarcze. W przygotowanym dość pośpiesznie pierwszym planie pięcioletnim (1951–1956) znalazły się doraźne projekty związane z rolnictwem i nawadnianiem. Na sektor społeczny (edukacja, służba zdrowia i wsparcie uchodźców politycznych) przeznaczono ok. 16% wydatków budżetowych, łącznie ok. 24 mld Rs.

Głównym architektem tego planu – zarówno jego założeń, jak i doboru priorytetów – był Nehru. Plan ten skupiał się głównie na trzech ogólnych priorytetach:

- 1) efektywnego wykorzystywania zasobów zgodnie z interesem narodowym;
- 2) zapewnienia równych szans dla ogółu społeczeństwa;
- 3) przeciwdziałania koncentracji środków ekonomicznych w rękach nielicznych, kosztem ogółu.

Indyjskie podejście do założeń planu rozwoju gospodarczego, w tym popularność ich autora tak w kraju, jak i w świecie, przyczyniły się do znacznego zainteresowania podjętym eksperymentem. Jego wyrazem była dość znaczna pomoc finansowa, zarówno ze strony krajów OECD, jak i Związku Radzieckiego. Niemniej jednak, z wielu powodów, wyniki osiągnięte w końcowym dla planu roku 1956 dość znacznie odbiegały od wcześniejszych założeń¹⁵.

Dla rozwoju Indii w następnych dziesięcioleciach miało istotne znaczenie przyjęcie drugiego planu pięcioletniego (1956–1961). Nowo utworzony Narodowy Komitet Rozwoju, pracujący również pod przewodnictwem Nehru, opowiedział się za szybkim uprzemysłowieniem poprzez budowę nowych wielkich zakładów, głównie w przemyśle ciężkim i wytwarzającym dobra kapitałowe. Przyjmowano, że przedsiębiorstwa te będą powstawać w sektorze publicznym. W obranej filozofii planowania opierano się na polityce bezpośrednich interwencji państwa poprzez takie narzędzia, jak: licencjonowanie przemysłu, administracyjne ustalanie cen, substytucję importu. Przyjęta formuła planu centralnego umożliwiać miała zarówno efektywne wykorzystanie zasobów, jak też ich skoncentrowanie na wybranych obszarach inwestowania. Sugerowano, że industrializację ułatwi rozwój sektora państwowego, na który rząd oddziaływałby nie tylko poprzez swe programy, lecz także przez szereg pośrednich i bezpośrednich narzędzi polityki gospodarczej. O nacisku położonym na rozwój przemysłu ciężkiego świadczy to, że

¹⁵ A. H. HANSON, *Process of planning. A study of India's Five Year Plans, 1950–1964*, Oxford University Press 1966, s. 112–113.

przypadła na niego ponad 1/3 ogółu nakładów inwestycyjnych. Zmniejszyły się natomiast dość znacznie (do 17%) nakłady na rolnictwo¹⁶. W założeniach drugiego planu pięcioletniego uznano za pilną konieczność zmniejszenie rozpiętości dochodów, a szczególnie poprawę bytu najuboższych. Nie sprecyzowano jednak, jak praktycznie tego dokonać.

Wśród konstruktorów drugiego planu pięcioletniego szczególne miejsce przypada założycielowi Indyjskiego Instytutu Statystycznego, profesorowi P.C Mahalanobis. Znaczne zainteresowanie indyjską strategią gospodarczą wykazywali ekonomiści z zagranicy, wśród których znaleźli się m.in. Oskar Lange oraz Jan Tinbergen. Pojawiły się też głosy krytyczne. W samym rządzie reprezentował je M. Desai. B.R. Shenoy przestrzegał, że interwencja państwa sięga za daleko, sprzyjając kształtowaniu się wadliwych struktur i proporcji w gospodarce oraz utrwalaniu się nieefektywnych systemów zarządzania.

Ostatnim planem podjętym za rządów Nehru był trzeci plan pięcioletni (1961–1966). Stanowił on kontynuację filozofii rozwoju poprzedniego planu. Autorstwo wstępnego rozdziału tego dokumentu przypisywane jest samemu Nehru. I tutaj raz jeszcze podkreślono potrzebę przeciwdziałania ubóstwu ale – jak poprzednio – nie zidentyfikowano przyczyn ubóstwa, ani też nie podano narzędzi pozwalających na poprawę dystrybucji dochodów.

Podobnie jak we wcześniejszej pięcioletce, potrzeby rolnictwa zepchnięte zostały na plan dalszy. Postęp pewien można jedynie zauważyć w wykorzystywaniu rzetelniejszych danych statystycznych oraz w przyjmowaniu bardziej realistycznych założeń planistycznych.

Zakończenie

W okresie sprawowania rządów przez Nehru w Indiach formował się i utrwał system gospodarczy i polityczny, inspirowany przez doświadczenia radzieckie. System ten usiłowano dostosować do warunków indyjskich oraz do modelu państwa odwołującego się do zasad demokracji parlamentarnej typu zachodniego. Odnaczał się on daleko posuniętą centralizacją, która sprzyjała – wbrew formalnie przyjmowanym założeniom – utrzymaniu się „mentalności kolonialnej”, aroganckiej, skostniałej i wyniosłej. Nie okazała się ona zdolna do tego, aby wykorzystywać dla rozwoju oddolną inicjatywę i przedsiębiorczość, była natomiast coraz bardziej podatna na korupcję, co obrazuje odnotowanie przez odpowiednie służby Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w latach 1956–1964 80 tys. skarg. Z tej liczby 63 tys. skierowano do dalszego zbadania, a w wyniku podjętego postępowania administracyjnego

¹⁶ J. N. BHAGWATI, P. BEHARI, *India. Planning for industrialization*, Oxford University Press 1970, s. 110–114.

nałożono surowe kary na 6499 urzędników rządowych. Liczba drobniejszych wykroczeń sięgała 60 tys.¹⁷

Różnorodne trudności rozwojowe nawarstwiały się już pod koniec lat pięćdziesiątych. W 1957 roku w raporcie Komitetu B. Mehty podniesiono kwestię decentralizacji kraju. Nehru był świadom tego, że administracja publiczna wymagała naprawy, ale nie miał pomysłu, jak w utrwalonym już systemie władzy tego dokonać. Kilkakrotnie podejmowane, w różnych okresach czasu, próby naprawy nie przynosiły, niestety, oczekiwanych wyników. System ukształtowany w czasach rządu Nehru przetrwał zatem kilka kolejnych dziesięcioleci – zerwano z nim dopiero na początku lat dziewięćdziesiątych, gdy Indie podjęły program radykalnych reform ustrojowych w kierunku gospodarki rynkowej.

¹⁷ B. PAREKH, *op.cit.*, s. 148.